

Sostinė kaip tapatumo simbolis

Vilnius ir Kaunas
tarpukario kultūroje

UDK 008(474.5-25)(063)

So-115

Knygos rengimą ir leidybą pagal nacionalinę mokslo programą
„Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA (sutarties Nr. VAT-49/2012)

Sudarytojos
dr. ALMA LAPINSKIENĖ
VIKTORIJA ŠEINA

Recenzentės
doc. dr. RITA TŪTLYTĖ
doc. dr. ŠARŪNĖ TRINKŪNAITĖ

Redaktorė
ERIKA MALAŽINSKAITĖ

Dailininkas
ROKAS GELAŽIUS

Maketuotoja
VIDA DAŠKUVIENĖ

Viršelis
Atvirukas „Gedimino kalnas Vilniuje“, autorius nežinomas, XX a. pr., LLMA,
atvirukas „Kaizerio Vilhelmo gatvė Kaune“, autorius nežinomas, 1918 m., KDFM

© Alma Lapinskienė, Viktorija Šeina, sudarymas, 2014
© Autoriai, 2014
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014

ISBN 978-609-425-142-9

Vilniaus miesto gyventojai 1920–1939 metais

Anotacija: Straipsnyje analizuojama Vilniaus miesto demografinė raida 1920–1939 m., aptariama etninė Lenkijos politika, Vilniaus miesto etninių bendruomenių bruožai, gvildenamas to meto statistinių šaltinių patikimumas. Dėl Lenkijos vykdytos etninės asimiliacijos, socialinės-ekonominės politikos, Vilniaus miesto statuso ir subjektyvių veiksnių miesto gyventojų sudėtis darėsi vis labiau monoetniška: lenkų skaičius nuosekliai augo (nuo 56 iki 70 proc.), nedominuojančių gyventojų grupių – mažėjo (nuo 44 iki 30 proc.).

Raktiniai žodžiai: Vilnius, gyventojai, lietuviai, lenkai, baltarusiai.

Vilniaus miesto gyventojai įvairiais istoriniais laikotarpiais patyrė radikalių politinių, socialinių-ekonominių, kultūrinių ir kitokių pokyčių. Jie suintensyvėdavo karų, revoliucijų, epidemijų, gaisrų ir kitų negandų laikais. XX a. pirmoji pusė buvo vienas iš tokių periodų. Mieste prasidėjo karo sukelta masinė migracija (evakuacija) į Rytus, badas, besiformuojančių modernių Lietuvos ir Lenkijos valstybių varžytuvės dėl valstybinės miesto priklausomybės.

Aptariamasis periodas Lietuvos istoriografijoje žinomas kaip „lenkiškasis Vilniaus laikotarpis“, kuris prasidėjo generolui Lucjanui Żeligowskiui užėmus Vilnių 1920 m. Jo pabaiga – 1939 m., kai Vilnius tapo sudėtine Lietuvos dalimi ir prasidėjo naujas jo raidos etapas.

Straipsnyje dėmesys sutelktas į šiuos klausimus: 1) kokia buvo to meto Vilniaus demografinė padėtis ir kas ją nulėmė; 2) ar statistinių duomenų šaltiniai yra patikimi ir ką jie rodo; 3) kokia buvo Lenkijos valdžios politika ir siekiai, susiję su Vilniaus miesto gyventojais; 4) kaip galima apibūdinti miesto etninių bendruomenių bruožus.

Straipsnį pradėsime nuo ekskurso į praeitį, kuris padės geriau suprasti aptariamo laikotarpio pradžią. Vilniaus miesto gyventojų skaičius ėmė intensyviai augti XIX a. 8–10 dešimtmečiais. Pagrindiniai dinamiško proceso veiksniai

buvo du: 1) ekonominis, kai ieškodami geresnio gyvenimo į Vilnių traukė Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos miestelių amatininkai, šio regiono valstiečiai; 2) politinis – Vilniaus gubernija pateko į žydams leidžiamų gyventi teritorijų sąrašą. Ši aplinkybė lėmė didelę žydų koncentraciją Vilniuje ir gretimose teritorijose.

1869–1897 m. Vilniaus gyventojų skaičius padidėjo apie 2,5 karto. 1897 m. Rusijos gyventojų surašymo metu užfiksuota, kad Vilniuje gyvena apie 155 tūkst. asmenų, nors dar XIX a. 7 dešimtmečio pabaigoje jų tebuvo apie 65 tūkst.¹ Tuo metu miestas buvo žydiškai lenkiškas – didžiausias miesto gyventojų grupes sudarė žydai (jų buvo daugiau kaip 60 tūkst.) ir lenkai (apie 48 tūkst.)². Be šių etninių grupių atstovų, taip pat buvo rusų (31 tūkst.), baltarusių (apie 7 tūkst.), lietuvių (per 3 tūkst.), vokiečių (per 2 tūkst.). Kitų tautybių žmonių buvo 2 tūkst.³ Vilniaus gyventojų skaičius ir toliau nuosekliai augo, ir Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1913) mieste gyveno maždaug 240 tūkst. gyventojų⁴. Tačiau prasidėjęs karas labai paveikė demografinę miesto padėtį. Nuo artėjančios Vokietijos kariuomenės į Rusijos gilumą pasitraukė arba buvo priversti pasitraukti (evakuoti) ne tik rusai, caro tarnautojai, bet ir civiliai žydai, lenkai, lietuviai, karaimai ir kt. Taigi prieš pasirodant vokiečiams 1915 m. lapkričio mėnesį vaizdas mieste buvo toks: „Tuščia, tylu Vilniuje... Civilių gyventojų vis mažiau; tirpsta ‚pabėgėlių‘ masės, niekas neatvažiuoja.“⁵ Šio masinio reiškinio rezultatai stulbinantys: iš miesto išvyko apie 100 tūkst. asmenų. Štai kaip atrodė Vilniaus miesto gyventojos karaimės klajonės: 1915 m. rugpjūčio mėnesį ji pasitraukė iš Vilniaus ir atsidūrė Ostaškove, Tverės gubernijoje. Čia gyveno neilgai, nes kitų metų kovo mėnesį persikėlė į Peterburgą, po kelių mėnesių persikraustė į Odesą, o dar po metų – į Kijevą, kur laukė leidimo grįžti į Vilnių. Tačiau dėl biurokratinių kliūčių dokumentų tvarkymas užtruko, ir ji, nesulaukusi leidimo, mirė Kijeve.

1 Albino Rimkos straipsnio „Vilniaus srities gyventojų tautybės statistika bei statistikos šaltiniai“ rankraštis. 1942 m., Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAVB RS), f. 9-3034, l. 27.

2 *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г.* IV. Виленская губерния. Тетрадь 3 (1905), p. 56–59.

3 *Ibid.*

4 *Памятная книжка Виленской Губернии*, Вильна, 1913, ч. 2, p. 2.

5 Czesław Jankowski, *Z dnia na dzień. Warszawa 1914–1915 Wilno*, Wilno: Wydawnictwo Kazimierza Rutkiego, 1923, p. 384.

Modernių valstybių Vidurio ir Rytų Europoje kūrimasis nebuvo sklandus, kai kur kilo ginčų dėl teritorijų. Vilnius taip pat buvo teritorinio konflikto epicentras, dėl kurio valstybinės priklausomybės susikryžiuo Lietuvos ir Lenkijos interesai. Lietuva, pasirėmusi istoriniais argumentais, kūrė nepriklausomą valstybę etninėse lietuviškose žemėse su sostine Vilniumi. Lenkija, keldama lingvistinius argumentus, realizavo aneksinius planus, pagal kuriuos Vilnius turėjo būti integrali jos dalis. Lietuvių ir lenkų konfliktas dėl Vilniaus baigėsi miesto inkorporacija į Lenkijos sudėtį ir įtemptais Lietuvos ir Lenkijos santykiais visą aptariamą laikotarpį.

Kalbant apie demografinę Vilniaus raidą 1920–1939 m., galima išskirti tris etapus: 1) 1920–1925 m. – intensyvus gyventojų skaičiaus augimas; 2) 1926–1932 m. – augimo tempo lėtėjimas; 3) 1932–1939 m. – stabilios demografinės padėties laikotarpis. Pirmuoju etapu demografinius pokyčius daugiausia lėmė intensyvūs migraciniai procesai: iš Rusijos į Vilnių grįžo buvę gyventojai, taip pat kūrėsi nauji. Be to, Vilnių inkorporavus į Lenkijos sudėtį, pradėtos kurti įvairios valstybinės ir privačios institucijos, į kurias buvo siunčiami darbuotojai iš kitų Lenkijos vaivadijų. Antruoju etapu gyventojų mieste daugėjo dėl ekonominės migracijos, tačiau periodo pabaigoje prasidėjusi ekonominė krizė pakeitė migracijos kryptį. Vilniaus vaivadijos gyventojai geresnio uždarbio ieškojo ne Vilniuje, bet kitose Europos ar Pietų Amerikos šalyse. Trečiuoju etapu miesto gyventojų skaičius kito nežymiai. Statistinė etapų išraiška tokia: 1920 m. vilniečių buvo 128 tūkst., 1927 m. – apie 174 tūkst., 1939 m. – apie 195 tūkst.⁶ Tačiau pastebėtina, kad duomenys apie Vilniaus gyventojų skaičių yra tik apytiksliai. Tikslios statistikos nėra ir negali būti, nes statistinius duomenis rinkusios institucijos (gyventojų registracijos biurai ar Vilniaus miesto magistrato statistikos skyrius) turėjo tik orientacinius skaičius, kuriuos gaudavo vykdydami teorinius apskaičiavimus. Todėl įvairiuose archyvuose dokumentuose ir statistiniuose šaltiniuose miesto gyventojų skaičius įvairavo. Antai Vilniaus magistratas disponavo duomenimis, pagal kuriuos 1932 m. mieste gyveno apie 183 tūkst. arba 201 tūkst. gyventojų⁷. Skirtumas gana nemažas. Todėl svarbu žinoti, koku

6 Vitalija Stravinskienė, „Ethnic-Demographic Changes in the Data of the Statistical Sources of the City of Vilnius (1920–1939)“, *Lithuanian Historical Studies*, 2013, Vol. 17, p. 132.

7 Vilniaus miesto nekilnojamojo turto 1932 ir 1936 m. bendri duomenys, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 64, b. 812, l. 16 ap; duomenys apie Vilniaus miesto gyventojus ir jų judėjimą, *ibid.*, b. 921, l. 22.

tikslu duomenys rinkti, kam jie buvo skirti. Atkreiptinas dėmesys, kad renkant Vilniaus miesto demografinius duomenis iki 1934 m. buvo skaičiuojamas mechaninis ir natūralusis prieaugis. Tačiau vėliau, iki pat 1939 m., į demografinę apskaitą mechaninis prieaugis neįėjo ir miesto gyventojų skaičius augo tik natūraliojo prieaugio (gimimų ir mirčių) sąskaita. Natūralusis prieaugis, kaip žinia, buvo nedidelis, 1920–1939 m. jis sudarė apie 22 tūkst. asmenų⁸. Taigi miesto gyventojų skaičius labiau išaugo dėl mechaninio prieaugio, t. y. migracijos. 1920–1939 m. į Vilnių atvyko 50–60 tūkst. naujų gyventojų.

Vilniaus gyventojai turėjo „savo“ gyvenamus rajonus. 1939 m. vadinamajame „didžiajame Vilniuje“ tankiausiai apgyvendinta buvo centrinė miesto dalis. 1939 m. čia telkėsi apie 40 proc. miestiečių. Didelę šio rajono gyventojų dalį sudarė žydai, kurių buvo apie 35 tūkst.⁹ Jie koncentravosi tarp Didžiosios, Vokiečių ir Dominikonų gatvių. Šioje miesto dalyje taip pat gyveno dauguma miesto lietuvių ir baltarusių. Rusų tautybės gyventojai koncentravosi Rasų, Liepkalnio rajonuose. Jų buvo apie 2 tūkst. (iš viso čia gyveno 27,5 tūkst. asmenų, iš kurių 22,3 tūkst. buvo lenkai, apie 3 tūkst. žydai, apie 200 baltarusių bei keli šimtai kitų tautybių asmenų (lietuvių, vokiečių, totorių, karaimų, latvių, ukrainiečių, estų, čigonų)¹⁰. Karaimai daugiau telkėsi centre ir Žvėryne, kur jų gyveno ⅓. Dauguma totorių gyveno Rasų, Liepkalnio ir Šnipiškų, o dauguma vokiečių – Senamiesčio ir Užupio rajonuose.

Prie tankiau apgyvendintų miesto rajonų priskirtinas ir Naujamiestis (25,3 tūkst., iš jų 16 tūkst. lenkų ir apie 7 tūkst. žydų) bei Šnipiškės (25,1 tūkst., iš kurių 19,6 tūkst. lenkų ir 4 tūkst. žydų). Kitose miesto dalyse (Užupyje, Antakalnyje, Žvėryne) gyveno 21,9 tūkst. asmenų, kurių daugumą sudarė lenkai. Mažiausiai apgyvendinti buvo Baltupiai, Jeruzalė ir Markučiai. Čia gyveno nuo 1 tūkst. iki 4,5 tūkst. asmenų. Miesto pakraščiuose daugiausia gyveno neturtingi gyventojai.

⁸ *Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928*, Wilno, 1930, p. 22; *Rocznik statystyczny Wilna 1931*, Wilno, 1933, p. 14; *Rocznik statystyczny Wilna 1937*, Wilno, 1939, p. 10; 1939 02 09 Vilniaus miesto magistrato Centrinio statistikos biuro viršininko raštas Vyriausiajai statistikos valdybai Varšuvoje, LCVA, f. 64, ap. 20, b. 963, l. 3.

⁹ Vilnius miesto gyventojai pagal lytį, amžių, tikybą, gimtąją kalbą ir raštingumą 1939 m., *ibid.*, f. 64, ap. 20, b. 986–990.

¹⁰ *Ibid.*

Statistinių duomenų šaltiniai ir jų patikimumas

Gyventojų surašymų duomenys yra laikomi patikimu šaltiniu tiriant demografinę problemiką. Aptariamuoju laikotarpiu Lenkijoje įvyko du gyventojų surašymai (1921 ir 1931), tačiau pirmasis neapėmė Vilniaus. Planų suskaičiuoti Vilniaus ir Rytų Lietuvos gyventojus buvo kilę 1923 ir 1925 m. Pastarajam gyventojų surašymui buvo beveik pasirengta: iš Varšuvos atsiųsti surašymo lapai, rasti surašinėtojai. Tačiau, likus kelioms dienoms iki surašymo pradžios, jis atšauktas. Oficiali priežastis – lėšų trūkumas. Kita vertus, galima galvoti, kad surašymas neįvyko ne tik dėl to. Antai baltarusių *Bielaruskaja Niva* (*Baltarusių baras*) buvo aiškinama, kad Lenkijos valdžia penkeriems metams (iki 1925) atidėjo gyventojų surašymą Vilniaus krašte, nes

jai pirmiausiai reikėjo „sustiprinti lenkišką charakterį“ tose teritorijose, reikėjo jį užlieti iš etnografinės Lenkijos atsiųstais tūkstančiais lenkų tarnautojų, apgyvendinti lenkais naujakuriais, sunaikinti visas baltarusių mokyklas ir visur įkurti lenkų mokyklas, o tik tada pradėti „aiškintis“ gyventojų tautinę sudėtį šioje Lenkijos dalyje.¹¹

Galima kelti prielaidą, kad ne visai aiški etninė šio krašto gyventojų sudėtis galėjo turėti įtakos sprendimui atidėti surašymą. Juk patys miesto gyventojai naudojosi esama konjunkture ir vienu atveju save tapatino su lenkais, kitu – su lietuviais ar baltarusiais. Ilgametis Vilniaus miesto gyventojas lietuvis kunigas Pranas Bieliauskas 1916 m. surašant Vilniaus gyventojus pastebėjo: „Beveik visi lietuviai sargai, vežėjai, tarnaitės buvo priversti rašyti lenkais, nes grėse pavojus netekti tarnystės ar buto.“¹² Kiti rašėsi lenkais, nes jiems taip nurodė lenkai kunigai, nors dėl duonos kortelių Vilniaus lietuvių organizacijose buvo užsirašę lietuviais. Dažnos lenkų valdžios represijos ne lenkų atžvilgiu taip pat vertė slėpti tautybę. Įtarus asmenį nelojalumu (o jis buvo suprantamas labai plačiai) valstybei ar antilenkiška laikysena, jis buvo ištremiamas. Štai 1922 m. pradžioje iš Vilniaus ištremta 200 aktyviausių lietuvių, kurie vadovavo lietuvių organizaciniam gyvenimui mieste.¹³ Tokia praktika taikyta visą nagrinėjamą laikotarpį,

¹¹ 1925 12 16 *Bielaruskaja Niva* straipsnis „Naujas plebiscitas“, LCVA, f. 51, ap. 15, b. 592, l. 6.

¹² Pranas Bieliauskas, *Vilniaus dienoraštis 1915.XII.26–1919.XI.26*, Trakai: Voruta, 2009, p. 23.

¹³ Ignas Jonynas „Protestas Tautų Sąjungai dėl ištremtųjų“, *Lietuva*, 1922, vasario 16, p. 1.

ji apėmė įvairių etninių grupių atstovus. Tremties neišvengė rusai, baltarusiai, žydai, lietuviai.

Ar aptariamuoju laikotarpiu vienintelio visuotinio gyventojų surašymo (1931) duomenys buvo objektyvūs? Abejonių dėl bendro miesto gyventojų skaičiaus neturime. Buvo stengtasi surašyti visus asmenis, nepraleidžiant benamių. Tam tikrų dvejonių kyla dėl etninės gyventojų sudėties duomenų. Tuoju po surašymo įvairių tautybių gyventojai skundėsi, kad jų pateiktą informaciją ne visada norėta tiksliai užfiksuoti. Antai Vilniaus mieste vienas lietuvis studentas pageidavo savo gimtąja kalba įrašyti lietuvių kalbą. Išgirdus šį pageidavimą, lenko surašinėtojo veidas apsiniaukė ir jis paklausė: „Kaip tai? Kodėl? O ar ponas sako poteries lietuviškai?“¹⁴ Du kartus gavęs teigiamą atsakymą, nenoromis, gerokai padvejojęs, palūkėjęs, jis įrašė lietuvių kalbą. Panašiai buvo egzaminuojama ir kita lietuvių. Skundų dėl netiksliai užfiksuotos gimtosios kalbos buvo sulaukta iš žydų. Antai vienas jų kreipėsi į vyriausiojo surašymo komisaro biurą ir paprašė ištaisyti surašymo lape gimtosios kalbos įrašą iš „lenkų“ į „žydų“, nes Lukiškių kalėjimo valdžia, gavusi kalinio patvirtinimą, kad jis mokąs skaityti ir rašyti lenkiškai, kaip gimtąją kalbą įrašė lenkų kalbą¹⁵. Netrukus po surašymo Vilniaus žydų leidinyje *Vilner Tog (Vilniaus diena)* buvo paskelbtas straipsnis apie surašymo rezultatų neobjektyvumą. Jo autorius teigė, kad didesnė dalis Vilniaus krašte gyvenančių lietuvių, baltarusių, rusų nenurodė tikros gimtosios kalbos, nes vengė pakenkti sau mokant mokesčius, gaunant tarnybą arba bijojo prarasti¹⁶.

Abejotini atrodo ir duomenys apie mišrių šeimų gimtąją kalbą. Dėl jų fiksavimo surašinėtojai buvo instruktuoti 1931 m. rudenį. Antai tų metų lapkričio 22 d. Švenčionyse įvyko surašymo kursai, kuriuose buvo aiškinama, kaip nustatyti mišrių šeimų vaikų gimtąją kalbą. Kursų vedėjo paklausus, kaip užrašyti vaikus, jeigu tėvas yra lietuvis, o motina lenkė, kuri nori vaikus užrašyti lenkais, o tėvas tam prieštarauja, buvo atsakyta:

„Kiekvienam esą aišku, kad į vaikus didesnę įtaką turi motina, o ne tėvas, todėl vaikai turi būti užrašyti lenkais.“ Kitam klausytojui pasiteiravus, kaip elgtis, kai motina

14 1931 12 10 informacija, *MAVB RS*, f. 246-1763, l. 1.

15 Vilniaus miesto vyriausiojo surašymo komisaro T. Nagurskio ataskaita apie gyventojų surašymą, *LCVA*, f. 51, ap. 4, b. 503, l. 282.

16 1931 12 22 *Vilner Tog* straipsnis „Po gyventojų surašymo. Surašinėtojo įspūdžiai“, *ibid*, ap. 4, b. 501, l. 14.

yra lietuvių, o tėvas – lenkas, kuris reikalauja vaikus užrašyti lenkais, nors motina reikalauja rašyti lietuviškai, vedėjas tuokart paaiškino kitaip: „Moteriškė išėjus už vyro, gauna vyro pavardę, tai tuo pačiu ji yra jau nebe lietuvių, todėl ir vaikai turi būti užrašyti lenkais.“¹⁷

Lenkijos etninė politika Vilniuje

Lenkijos vykdoma etninė politika buvo diferencijuota. Ji priklausė nuo etninių mažumų kiekybinių rodiklių, jų politinių aspiracijų, ryšių su etninėmis tėvynėmis ir, be abejo, nuo politinių šalies interesų. Pastarieji lėmė, kad buvo vykdoma šalies pakraščių (tarp jų – ir Vilniaus kraštas) asimiliavimo politika, kuri reiškė ir etninių mažumų asimiliaciją. Ją lydėjo mažumų gyvenimo ribojimas ir varžymas, represinių metodų taikymas sprendžiant etnines problemas. Pirmiausia to meto lenkiška administracija ėmėsi reguliuoti Vilniaus etninius-demografinius procesus. Buvo pradėta riboti atvykstančiųjų į miestą srautus. Laikotarpio pradžioje norint sugrįžti iš Rusijos ar Ukrainos ir įsikurti Vilniuje reikėjo gauti valdžios sutikimą. Išlikę dokumentai liudija, kad tikrinta ne tik ar asmuo iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios buvo nuolatinis miesto gyventojas, bet ir jo turtinė padėtis, politinės pažiūros, moralinės nuostatos, požiūris į lenkiškumą. Mažiausiai kliūčių kilo lenkų tautybės asmenims, o štai žydams ar rusams grįžti buvo sunkiau. Štai 1921 m. vienam buvusiam Vilniaus gyventojui rusui į miestą parvykti neleista, nes, anot policijos komisaro, „jo tėvas buvo antilenkiškai nusiteikęs, iš to seka, kad ir sūnus buvo išauklėtas antilenkiška dvasia“¹⁸. Dėl didelio ne lenkų tautybės asmenų noro grįžti į Vilnių, miesto komisaras Kazimierzus Wimboras jų sugrįžimą vertino labai atsargiai. Tokia „atsargi“ praktika buvo taikoma nuo 1921 m., kai Vidurio Lietuvos vadovybė ėmė riboti atvykstančiųjų į Vilnių skaičių. Nuo tų pačių metų vasaros Lenkija nebeįsileido žydų iš Rusijos¹⁹. Jie buvo vertinami kaip užėmę opozicinę ir nepalankią padėtį Lenkijos valstybingumo ir šalies valdžios atžvilgiu.

17 Korespondencija iš Švenčionių apie 1931 11 22 surašinėtojų kursus, *MAVB RS*, f. 246-1241, l. 1.

18 Vilniaus miesto komisaro [1922] 08 11 raštas Lenkijos Vyriausybės delegatui Vilniuje, *LCVA*, f. 15, ap. 2, b. 91, l. 123.

19 Tomas Balkelis, „Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m.“, *Oikos*, 2006, Nr. 2, p. 66.

Į Vilnių, ypač kai 1923 m. tarptautiniu lygiu (Ambasadorių konferencijoje) išspręstas Vilniaus valstybinės priklausomybės Lenkijai klausimas, iš centrinės Lenkijos buvo atsiųsti administracinio, ūkinio, mokslo ir švietimo aparato darbuotojai. Pvz., įvairiu metu iš Varšuvos ar kitų vietų atvyko teisėjai, policininkai, kariškiai, įvairių organizacijų vadovai ir darbuotojai, mokytojai, studentai. Didelis atsiųstų tarnautojų skaičius palaipsniui lėmė visuomenės diferenciaciją ir frustraciją: atvykėliai jautėsi nepelnytai pažeminti, atvykę į atsilikusį kraštą, o vietiniai gyventojai – neįvertinti. Viename iš 1936 m. *Kurier Wileński* (*Vilniaus kurjeris*) numerių buvo rašoma:

Valstybės tarnautojų perkėlimo į nutolusias vietas politika atskyrė valdančius ir valdomuosius, viršų ir apačią nepasitikėjimo mūru. [...] Atvykėlių elitas nesiekė artimesnio kultūrinio ir visuomeniško sugyvenimo su vietiniais gyventojais. Nieko keisto, kad taip nedaro, bet ir nieko keisto, kad jo [atvykėlių elito – V. S.] širdies gilumoje slėpėsi skriauda dėl savotiškos tremties. Vietiniai jaučiasi traktuojami kaip blogesni, jaučia, kad jų vaikai neturi šansų visuomenėje užimti aukštesnių pareigų, nes visas jas užims atvykėliai arba, geriausiu atveju, kas nors iš „vietinių ponų“.²⁰

Lenkų valdžios institucijų požiūris į Vilniaus miesto etnines bendruomenes

Vilnius buvo reikšminga vieta ne vienai etninei grupei, svarbus gyventojams lenkams, lietuviams, baltarusiams, žydams, rusams, karaimams, totoriams. Tačiau minėtų etninių grupių gyvenimas mieste labai priklausė nuo Lenkijos etninės politikos bendrųjų tendencijų ir vietinės lenkų valdžios atstovų požiūrio į atskiras etnines grupes.

Plėtoti veiklą valdžia mažiausiai trukdė mieste gyvenusiems totoriams ir karaimams, kurie sudarė labai mažas bendruomenes (pirmųjų buvo apie 300, antrųjų – apie 200). Jos vertintos kaip lojalios valdžiai ir valstybei, todėl kultūrinis-religinis jų gyvenimas buvo remiamas, nedaryta kliūčių dirbti valstybinėse

20 P. Lemiesz, „Elita napływowa czyli uczymy się etnosocjologii“, *Kurier Wileński*, 25 września, 1936, p. 1.

institucijose. Vilniuje nevaržomai veikė Vilniaus karaimų draugija, Lenkijos totorių kultūros-švietimo sąjunga, iškilminguose renginiuose apsilankydavo aukšti vietos valdžios atstovai, pvz., Vilniaus vaivada. „Reikšmingesnių“ bendruomenių padėtis buvo kur kas sudėtingesnė.

Nors lietuviai Vilniuje nesudarė kiekybiškai gausios bendruomenės (jų buvo maždaug 7 tūkst.), tačiau dėl komplikuoatų Lietuvos ir Lenkijos santykių jų padėtis buvo nelengva. Lenkų valdžios institucijos stengėsi slopinti lietuvišką veiklą įvairiais draudimais, lietuviškų leidinių konfiskacija ir pan. Net labdaros ar švietimo įstaigos, pvz., našlaičių prieglaudos, mokyklos, patyrė represijas. Antai 1921 m. iš patalpų išmesta Vytauto Didžiojo gimnazija, jos vietoje įsikūrė lenkiška Joachimo Lelevelio gimnazija; 1923 m. pavasarį iš patalpų Aušros Vartų ir Subačiaus gatvėse liepta išsikraustyti dviem lietuvių prieglaudoms²¹. Tokios priemonės taikytos visą aptariamąjį laikotarpį, tačiau ypač pasireiškė XX a. 4 dešimtmėčio antroje pusėje, kai Vilniaus vaivada buvo Ludwikas Bociańskis. Tuo metu lietuviška veikla mieste beveik visiškai suvaržyta. 1938 m. užmezgti diplomatiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai greitų ženklių pokyčių Vilniaus lietuvių gyvenimui neatnešė.

Dėl Vilniaus miesto ir krašto baltarusių Lenkijos valdžios institucijos laikėsi kitokios pozicijos. Buvo galvojama, kad juos pavyks lengvai asimiliuoti, todėl, viena vertus, kai kurios baltarusių gyvenimo sritys buvo remiamos, pvz., steigiamos valstybinės pradinės mokyklos jų vaikams. Tačiau antra vertus, nuo lenkų įtakos atsiribojusių baltarusių veikla (pvz., privačios mokyklos, leidiniai) buvo siaurinama. Paminėtina, kad Vilnius buvo svarbus baltarusių nacionalinių siekių centras, tačiau Lenkijos politinė valdžia stengėsi sumažinti Vilniaus ir iš jo plitusios įtakos reikšmę. Todėl baltarusių veikla Vilniuje buvo ribojama, aktyvūs veikėjai represuojami. Lukiškių kalėjimo gultus išbandė baltarusių inteligentai Maksimas Hareckis, Antonis Luckievičius, Maksimas Tankas, baltarusių gimnazijos mokiniai. Vis dėlto, nors ir nepalankiomis sąlygomis, Vilniuje veikė Baltarusių mokslo draugija, gimnazija, istorijos-kraštotyros muziejus (vadovas Antonis Luckievičius), ėjo laikraščiai ir žurnalai.

Žydų bendruomenė kiekybiniu požiūriu labai skyrėsi nuo kitų etninių bendruomenių, tačiau jų ekonominė veikla, švietimas, kultūra buvo kontroliuojami

21 1924 10 10 lietuvių „Ryto“ draugijos rašto Lenkijos religinių reikalų ir valstybinio švietimo ministrui nuorašas, *LCVA*, f. 172, ap. 1, b. 980, l. 7; 1923 08 31 Laikinojo lietuvių komiteto pirmininko rašto Lenkijos Respublikos ministrų tarybai nuorašas, *ibid.*, b. 1366, l. 251

įvairiais reikalavimais, direktyvomis, suteikiant arba nesuteikiant Lenkijos pilietybę. Vilniuje buvo stipri lenkų nacionalistinė grupė (endekai), kuri pakurstydavo antižydiškas akcijas, kaip antai žydų prekių boikotą, pogromus, Vilniaus universiteto studentų žydų teisių varžymus, žydų užpuolimus Vilniaus gatvėse ir pan. Tokios akcijos periodiškai kartojosi ir vyko visą aptariamą laikotarpį, tačiau radikaliausiai pasireiškė XX a. 4 dešimtmečio pradžioje, kai lenkų studentų išprovokuotos riaušės pareikalavo žmonių gyvybių²². Antižydiškos akcijos Vilniaus žydus stūmė į dar didesnę uždaramą, jie vengė lankytis viešuosiuose miesto renginiuose (pvz., lenkiškuose teatruose).

Oficialiais duomenimis Vilniuje rusų gyveno kiek daugiau negu 7 tūkst.²³ Iš tikrųjų jų buvo apie 12–13 tūkst., susivienijusių į sentikių ir stačiatikių bendruomenes. Pirmuosius vietinė lenkų valdžia vertino palankiai, rėmė jų religinį gyvenimą, kultūros ir švietimo veiklą. Vilniaus stačiatikiai tokio valdžios palankumo nesulaukė (dėl politinių aspiracijų), tačiau pagal išgales plėtojo kultūrinę veiklą, išlaikė švietimo institucijas.

Pastebėtina, kad Vilniaus lietuviai, baltarusiai, žydai ir kiti, pirmiausia inteligentai, bendradarbiavo ir rėmė vieni kitų iniciatyvas. Pvz., 1925 m. baltarusių, lietuvių ir žydų švietimo organizacijos susivienijo prieš lenkų valdžios pradėtą jų švietimo polonizavimą²⁴. Netrūko ir kultūrinių iniciatyvų. Štai Vilniaus lietuviai 1938 m. gegužės 17 d. organizavo baltarusių literatūros vakarą, kuriame skambėjo baltarusių poezija²⁵.

Apibendrinant reikia pastebėti, kad 1920 m. Vilnių užėmus Želigowskiui prasidėjo naujas miesto raidos etapas. Dėl Lenkijos etninės politikos tikslų (asimiliacijos), socialinių-ekonominių veiksnių, Vilniaus miesto statuso (administracinis, kultūros, mokslo centras) etninė miesto gyventojų sudėtis aptariamam laikotarpiu kito: lenkų skaičius nuosekliai augo (nuo 56 iki 70 proc.), nedominuojančių gyventojų grupių – mažėjo (nuo 44 iki 30 proc.). Taigi Lenkijos po-

22 Antisemitinių ekscesų Vilniaus Stepono Batoro universitete 1931 m. lapkričio 9 ir kitomis dienomis tyrimo ataskaita, *MAVB RS*, f. 98-580, l. 6.

23 *Rocznik statystyczny Wilna 1931*, p. 11.

24 1925 09 27 Vilniaus ir Švenčionių baltarusių, lietuvių ir žydų organizacijų kreipimasis į Lenkijos religinių reikalų ir valstybinio švietimo ministrą, *LCVA*, f. 172, ap. 1, b. 1366, l. 331–333.

25 Vytautas Žeimantas „Maksimas Tankas ir prieskario Vilniaus lietuviai“, prieiga: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-02-26-vytautas-zeimantas-maksimas-tankas-ir-prieskario-vilniaus-lietuviai/96245> [žiūrėta 2014 12 01].

litikų tikslas sustiprinti Vilniaus lenkiškumą Antrojo pasaulinio karo išvakarėse buvo pasiektas.

Lenkijos valdžia vykdė diferencijuotą etninę politiką. Lokali lenkų valdžia protegavo kiekybiškai negausias, politiškai lojalias etnines Vilniaus grupes (karaimus, totorius, rusus sentikius), tačiau „reikšmingesnių“ etninių grupių (baltarusių, lietuvių, žydų) veiklą griežtai kontoliavo ir ribojo. Tačiau pastebėtina, kad netrūko lietuvių, baltarusių ar žydų bendradarbiavimo ir tarpusavio palaiškymo iniciatyvų.

Residents of Vilnius: between 1920 and 1939

Summary

On the basis of archival and historiographical material, the paper deals with the ethnic-demographic situation and its specificity in the city of Vilnius between 1920 and 1939. The author examines three aspects: 1) what the demographic situation of the city of Vilnius was at that time, what factors determined it, and whether the sources of statistical data are reliable and what they show; 2) the policies and aspirations of the Polish authorities in the context of the population of the city of Vilnius; 3) the attitude of the Polish public authority institutions to the ethnic communities of the city.

During the period between 1920 and 1939, the demographic development of Vilnius is divided into three stages: 1) 1920–1925, a dramatic growth in the number of residents; 2) 1926–1932, a slowdown in the growth rate; 3) 1932–1939, the period of a stable demographic situation. Migration, which had a major impact on demographical dynamics and on the changes in ethnic composition, served as a common denominator of the first two stages.

During the period under discussion, people of about twenty nationalities resided in Vilnius, though the Poles and the Jews shared the dominant position. However, Vilnius played an important role in the visions of the Polish political authorities. It had to be the centre for the dissemination of Polish culture and influence in the eastern territories of the country.

Poland pursued a differentiated ethnic policy, according to which quantitatively 'small' communities of Vilnius (the Karaites, the Tatars, and

the Russian Old Believers) were favoured and supported, and quantitatively more numerous or politically 'more significant' communities (Jews, Lithuanians) were strictly controlled and their activity was limited and restricted.

Lithuanians, Belarusians, Jews and the representatives of other ethnic groups residing in Vilnius, and first of all the intelligentsia of these groups, cooperated and supported one another. Their relations can be defined as co-existential.
